

A Nagykanizsától 8 km-re található Bajcsa vára (Bajcsavár, a korabeli német nyelvű forrásokban *Weitschawar*) a török elleni királyi végvári rendszer egyik kiemelt erőssége volt a DNy-Dunántúlon a 16. század utolsó harmadában. A Kanizsától a Muráig terjedő vidék, az ún. bajcsavári kapitányi körzet központi váraként a stájer rendek támogatásával 1578-ban teljesen újonnan épült, feladata a Muraköz védelme, illetve a Stájerország elleni török támadások feltartóztatása volt. A várat 1600-ban hagyták el, Kanizsa török kézre kerülésének idején.

A vár helye bányaművelés következtében eltűnt, területén 1995 és 2001 között folytattunk megelőző régészeti feltárásokat, melyek a vár teljes, pontosabban a megmaradt – nagyobb – részére kiterjedtek. Ennek következtében a királyi végvár vonalban Bajcsavár régészetiileg a legjobban kutatott újonnan épült palánkerősség lett.

Bajcsavár régészeti jelentőségét a következők határozzák meg:

- A vár nagyon rövid ideig – mintegy 22-23 évig – állt, így a helyén feltárt emlékanyag és a tárgyak jelentős része igen rövid és jól ismert periódusra keltezhető.
- Építését, őrségét, ellátását Stájerország finanszírozta, így a várra vonatkozóan számos irat maradt fenn a grazi Tartományi és a bécsi Hadilevéltárban, (a feltárt adatok alapján azonban ezek között nincsenek a kerámia feldolgozást közvetlenül segítő források).
- Bajcsavár korszerű ötszögű, olasz-bástyás palánkerősség volt, az ásatások során nagy felületen, összefüggésekben is lehetőség nyílt a korra jellemző építészeti megoldások megfigyelésére.
- A vár tárgyi emlékanyaga a 16. század végének kiemelkedő régészeti együttese Magyarországon, különleges összetétele révén európai viszonylatban is figyelemre méltó, különösen az osztrák kutatás számára. A régészeti kutatások során felszínre került gazdag leletanyag a korabeli végvári élet minden részletére, egyúttal a korabeli kézművesség színvonalára is rávilágít. A vár anyagában együtt jelentkezik a Mura-vidéki, a stájer, horvát, szlovén és magyar áruk, mellettük pedig német, osztrák, és itáliai készítmények is előfordulnak, részben az őrség sokfélesége, részben a stájerországi ellátmányok eredményeképpen.

A várbeli kerámia különböző rétegeinek szétválasztása ma sem megoldott. A munkát nehezíti, hogy a korabeli stájer, horvát, szlovén, de a délnyugat-magyarországi kerámia is alapvetően feldolgozatlan, nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű összehasonlítható anyag. Ez elsősorban a mindennapi használati tárgyakra igaz. A leletanyag vizsgálata egyértelműen bizonyítja azt is, hogy egy-egy edényfajtából egész sorozatokat szállítottak ide, s valószínűleg sokkal nagyobb részük érkezett Stájerországból, mint ahogy azt korábban feltételeztük. Egy-egy újabb nagyobb ausztriai vagy szlovéniai anyagfeldolgozás módosíthatja eddigi megállapításainkat, például a bécsi régi egyetem kutatásából származó anyag alapján felül kell vizsgálnunk a fazekak készítési műhelyeinek kérdését, vagy a celjei anyag alapján több asztali edény eredetét. Ez is jelzi, hogy a leletanyag különlegességéből adódó felvetések igazolásánál körültekintően kell eljárunk.

Az asztali áru Bajcsán a 16. század utolsó harmadának sokféle készítményeiből tevődik össze, ezek jelentős része biztosan stájerországi ellátmányból való. Az egyedi formák, a változatos edénykészlet, az egységes stílusú többszínű mázas, festett tárgyak kis száma azt mutatja, hogy használatuk csak egy szűkebb réteghez kötődött a várban. A díszes cseréptányérok és -poharak – a tárgyi párhuzamok alapján – a Habsburg Birodalom több tartományában készültek, kiválóan jelzik a bajcsai leletanyag szerteágazó összefüggéseit.

A 16–17. századi osztrák-német, itáliai kerámia magyarországi előfordulása eddig ugyancsak alig vizsgált, a bajcsai együttes ilyen típusú darabjai a szakirodalom alapján részben jól azonosíthatóak, ugyanakkor némely típus a nyugat-európai közleményekben is véletlenszerűen fordul elő.

A majolika anyag két nagyobb kategóriába tartozik: 1) biztosan Itáliában készült majolika tárgyak, 2) itáliai hatást mutató, itáliai kerámiákat utánzó tárgyak. Ez utóbbiak készülhettek Itáliában vagy Itálián kívül olyan területeken, ahol az itáliai hatások érvényesülhettek. Ez gyakorlatilag a korabeli Európa több területe lehetett, például Németország is, vagy a 16. századi Stájerország szlovén területei. Ez utóbbi részeken a közelebbi szomszédságból adódóan erősebb itáliai befolyással számolhatunk. Bajcsavár esetében történetileg jól magyarázható mind a német, mind a szlovén területekről stájer közvetítéssel Bajcsára jutó kerámia. Az apró majolika töredékek között a németnek vélhető anyag elkülönítése bizonytalan.

A majolika-töredékek mellett – ugyancsak igen kis számban – előforduló ún. mezzo-majolika áru, az ólommázas sgraffito díszes és festett tányérok eredetét a korábbi tanulmányainkban kérdőjelesen itáliaiak gondoltuk. A további kutatások során továbbra sem találtunk olyan adatokat, amelyek ezt egyértelműen alátámasztanák, viszont olyanokat sem, amelyek ezt egyértelműen kizárnák. A témát körbejárva továbbra is *lehetségesnek* tartjuk, hogy itáliai készítményekről van szó, de ugyanakkor felmerült az a lehetőség is, és talán ez tűnik

valószínűbbnek, mely szerint a *szlovén* kerámiaművesség kevésbé ismert, itáliai hatásokat mutató termékeivel állunk szemben. Ehhez a körhöz kapcsoljuk a majolika korszakat utánzó ólommázás bokályokat is. Szlovénia területe a 16 században részben Stájerországhoz tartozott, így e kerámia Bajcsán stájer szállítmányként vagy személyes tárgyként értékelhető. A korabeli Stájerország szlovén területeiről származó áru felismerésével egy olyan 16. századi leletcsoportot körvonalaztunk, mely korábban nem volt ismert Magyarországon.

A bajcsai leletegyüttes kronológiai helyzete és sajátos összetétele révén segíti a 16. századi külföldi kereskedelmi tárgyak felismerését is Magyarországon. Kutatásokat végeztünk a Soproni Múzeumban, ahol az átnézett anyagban alig találtunk Bajcsával rokonítható tárgyakat (értelemszerűen ott az alsó-ausztriai kerámiák domináltak), egy-egy ritkaságot azonban épp Bajcsa alapján tudtunk kiemelni és meghatározni, besorolni a délnémet-osztrák kerámiaművességhez. Bajcsa történeti adatai és kapcsolatrendszere révén összehasonlítható anyagot nyújthat a DNy-dunántúli, stájer, osztrák, szlovén és horvát kerámia feldolgozások számára tárgyi leletanyagának már csupán a közlésével is. Ezt felismerve, továbbá az interpretálás bizonytalanságok miatt próbáltuk anyagközlő tanulmányok összeállítását megcélózni, a nagyobb értékű összegzés helyett.

Anyagfeldolgozás:

- Feldolgozásra került mintegy 8 mázsa leletanyag (kb. 20 ezer töredék), beletárolásra került 5000 tétel, azaz mintegy 20.000 tárgy (ennek nagyobb része töredék). A feldolgozásban egyetemisták működtek közre, a leletanyag az egyetemi anyagismereti tanulmányok része volt.
- Restaurálás: A 2002-ben kiállításra összeállított kerámiák restaurálása mellett a teljes anyag restaurált az 1999. évig bezárólag, és megtörtént a restaurálása a 2000–2001. évi anyagból válogatott, kiemelt leleteknek is.
- Rajzolás: elkészültek a kiállításra, ill. a kötetben közlésre került 100 db tárgy többségének a rajzai, 2006-ban a sgraffito díszes és egyéb félmajolika tárgyak rajzai, rekonstrukciós rajzai és táblái, egy anyagközlő tanulmány rajzai, összesen 250 db rajz.
- Mintegy 500 db fotó készült (a fotók részben digitális fotók), ezek részben megjelentek, részben dokumentációs fotók. A régebbi tárgyfotókat szkenneltük. A táblák szerkesztése is részben elkészült.

Adatgyűjtés:

- Két szakdolgozat egy-egy zalai lelőhely késő középkori (Hahót-Buzád/Sárkánysziget), ill. kora újkori (Lenti-Vár) kerámiáját dolgozta fel, a szakdolgozók összehasonlító tárgyi és szakirodalmi kutatásokat végeztek a térség kerámiájára vonatkozóan. Az illusztrációs anyag összeállítását és egyéb költségeket a pályázati keretből fedeztük.
- Több alkalommal, főként 2005-ben és 2006-ban könyvtári kutatómunkát végeztünk Bécsben, az Egyetemi és a Museum für Angewandte Kunst könyvtárában. Adatokat gyűjtöttünk Zágrábban, ahol az Iparművészeti Múzeumban találtunk rá a bajcsai majolika korszak legjobb párhuzamára. Folyamatosan dolgoztunk az osztrák, szlovéniai és horvátországi szakirodalom feltárásán.
- Könyveket vettünk a témához kapcsolódóan.

Eredmények, publikációk:

- A bajcsai várra vonatkozó új kutatások, így a régészeti feltárások eredményeit bemutató tematikus kiállításra 2002-ben került sor, először Zalaegerszegen, majd 2002 és 2006 között Budapesten, Grazban, Csáktornyán (Čakovec), Nagykanizsán és Keszthelyen, a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságának, ill. a partner intézmények szervezésében. A kiállítást egy, az addigi történeti, régészeti, numizmatikai és archaeozoológiai kutatásokat összegző tanulmánykötet kísérte mintegy 400 tételes tárgykatalógussal kiegészítve (*Weitschawar – Bajcsa-Vár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében*. Szerk. Kovács Gy. Zalaegerszeg 2002). A kötet, amely 2005-ben kissé átdolgozva Grazban is megjelent (*Auf Sand gebaut Weitschawar / Bajcsa-Vár, eine steirische Festung in Ungarn*. Hrsg. D. Kramer. Graz 2005), tartalmazza a kerámia feldolgozás alapvető eredményeit is, 100 darab kerámiatárgyat mutat be téma szerint csoportosítva, típusok szerint értékelve, leírással együtt. A magyar nyelvű kötet, amelynek szerkesztési feladatait is végeztük, megjelenését követően egyetemi tananyag, illetve a 16. századi leletanyag szempontjából kézikönyv lett. A budapesti kiállításához kapcsolódóan több előadást tartottam. A német nyelvű kötet fokozottabb nemzetközi szakmai érdeklődést eredményezett. (Az összes eddigi tanulmányban közölt kerámiatárgy száma közel 200).
- Megjelent a két Zala megyei lelőhely anyagát feldolgozó szakdolgozat (Simon B.: *Hahót-Buzád/Sárkánysziget lelőhely késő középkori kerámiaanyaga*. ArchÉrt 128, 2003: 227–251; Závodi Sz.: *A lenti vár kerámiaanyaga*. CommArchHung 2003, 171–201). Mindkettő hiánypótló kiváló anyagközlés, a Zala megyei 15–17. századi kerámialeletekről ugyanis ismereteink hiányosak. Mindkettő kapcsolódik a

bajcsai kerámiaanyag feldolgozásához, mintegy előtanulmányokat jelentettek ahhoz. Az azonos típusok, műhelyek kimutatása, a kereskedelem vizsgálata szempontjából hasznos anyaggyűjtés és összehasonlító vizsgálatok történtek a szakdolgozatok írása során.

- 2006-ban elkészült a bajcsai majolika és mezzo-majolika leleteket közlő angol nyelvű tanulmány *Maiolica and mezzo-maiolica ware from a 16th century Hungarian border castle, Bajcsavár* címmel. 16. századi itáliai és német majolika tárgyak alig szerepelnek a magyarországi közleményekben, a majolika utánzatok, mezzo-majolika kerámia vizsgálata pedig alapvetően új eredményeket hozott: a leletek esetében nagy valószínűséggel itáliai hatás alatt készült szlovéniai kerámiatípusokról van szó, melyek Magyarországon eddig nem ismertek, de Szlovéniában sincsenek részletesebben publikálva. A korabeli Stájerország szlovén területeiről Bajcsavárba érkező kerámia történetileg is értékelhető. Összeállt a poharakat feldolgozó (*Cup finds from Bajcsa, 16th century*) és további anyagközlő tanulmányok anyaga is. A poharak igen változatosak, a kutatások során egyes típusokhoz nyugat-dunántúli lelőhelyekről, másokhoz a mai Szlovéniából, megint másokhoz Horvátországból, Ausztriából, Németországból (Siegburg) váltak ismertté párhuzamok, amelyek a bajcsai leletanyag sokféleségére mutatnak rá, másrészt a térség 16. század végi leletanyagának beazonosításához jelentenek alapot.